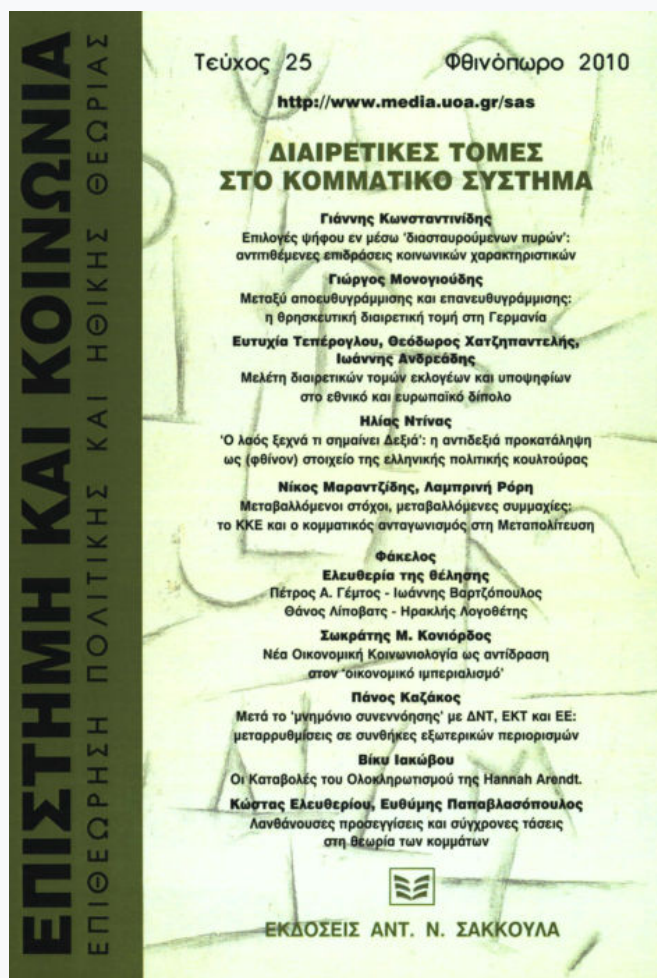

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 25 (2010)

Διαιρετικές τομές στο κομματικό σύστημα

Μεταξύ αποευθυγράμμισης και επανευθυγράμμισης: ανασκόπηση της παρακαταθήκης των Lipset και Rokkan με αφορμή τη θρησκευτική διαιρετική τομή στη Γερμανία

Γιώργος Μονογιούδης

doi: [10.12681/sas.787](https://doi.org/10.12681/sas.787)

Copyright © 2015, Γιώργος Μονογιούδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Μονογιούδης Γ. (2015). Μεταξύ αποευθυγράμμισης και επανευθυγράμμισης: ανασκόπηση της παρακαταθήκης των Lipset και Rokkan με αφορμή τη θρησκευτική διαιρετική τομή στη Γερμανία. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 25, 19–36. <https://doi.org/10.12681/sas.787>

Μεταξύ αποευθυγράμμισης και επανευθυγράμμισης: ανασκόπηση της παρακαταθήκης των Lipset και Rokkan με αφορμή τη θρησκευτική διαιρετική τομή στη Γερμανία

Γιώργος Μονογιούδης*

Το ακόλουθο άρθρο αποσκοπεί να μελετήσει τη θρησκευτική διαιρετική τομή στη Γερμανία τέσσερις δεκαετίες μετά την πρώτη έκδοση του σημαντικού έργου των Lipset & Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*. Τα δύο βασικά επιχειρήματα που εντοπίζονται στη σύγχρονη βιβλιογραφία περί 'διαιρετικών τομών' είναι εκείνα της 'αποευθυγράμμισης' και της 'επανευθυγράμμισης'. Το πρώτο επισημαίνει τη φθορά των διαιρετικών τομών στο πέρασμα του χρόνου, σε αντίθεση με το δεύτερο που παρατηρεί την περιστασιακή τους ανάκαμψη με νέα χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση της Γερμανίας υπάρχουν ενδείξεις ότι η αρχική 'ομολογιακή διαιρετική τομή' επικαλύπτεται σταδιακά από μια αντίστοιχη 'θρησκευτική'. Με άλλη διατύπωση, ο βαθμός έντασης του οργανωτικού δεσμού του πιστού με την εκκλησία αποτελεί ασφαλέστερο παράγοντα πρόβλεψης της εκλογικής συμπεριφοράς από το δογματικό ανήκειν. Στις μέρες μας, δύο αντίθετα φαινόμενα επηρεάζουν αποφασιστικά τη θρησκευτική διαιρετική τομή: αφενός, η εντεινόμενη εκκοσμικευση και, αφετέρου, η περιστασιακή πολιτικοποίηση μιας σειράς δημόσιων διακυβευμάτων που διχάζουν το εκλογικό σώμα στη βάση των αξιών. Συμπερασματικά, ο σημαντικός ρόλος της θρησκείας στην κατανόηση της εκλογικής συμπεριφοράς στη σύγχρονη Γερμανία επαληθεύει τη διαίωνιση της θρησκευτικής διαιρετικής τομής με νέα χαρακτηριστικά.

Αποευθυγράμμιση ή επανευθυγράμμιση; Αντιπαρατιθέμενες ερμηνείες της θρησκευτικής διαιρετικής τομής στη Γερμανία

Στη δεκαετία του 1980, ο γερμανός καθηγητής της εκλογικής κοινωνιολογίας Franz Urban Prappi δήλωνε ότι, κάθε φορά που υπήρχαν σαφείς ενδείξεις ότι ο παράγοντας θρησκεία επηρέασε το εκάστοτε εκλογικό αποτέλεσμα, η επιστημονική κοινότητα προσδοκούσε ότι κάτι τέτοιο δεν θα επαναλαμβανόταν την επόμενη φορά (Lucas 2000: 1). Η κρυφή αυτή ελπίδα, όμως, έχει ήδη κλείσει τριάντα χρόνια ζωής...

---

* Υποψήφιος διδάκτορας στη Σχολή Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών (SSEES) του Πανεπιστημιακού Κολλεγίου του Λονδίνου (UCL) <g.monogioudis@ucl.ac.uk>

Δέκα χρόνια μετά την έλευση της νέας χιλιετίας, η επιστημονική κοινότητα φαίνεται ότι εξακολουθεί να ασχολείται με παλαιά ερωτήματα σε ριζικά αναδιαμορφωμένα όμως περιβάλλοντα. Γενικότερα, το θεωρητικό μοντέλο των διαιρετικών τομών εμπνέει μεγάλο τμήμα του σώματος των κοινωνικών επιστημόνων, ακόμα κι αν πέρασαν 43 χρόνια από την πρώτη έκδοση του καινοτόμου έργου των Lipset & Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments* (1967). Ειδικότερα, η θρησκευτική διαιρετική τομή επανεμφανίζεται ως παράγοντας της εκλογικής συμπεριφοράς τόσο στις παλαιές όσο και τις νέες δημοκρατίες, ερχόμενη σε ανοιχτή αντίθεση με την προαναφερθείσα προσδοκία ότι θα έφθινε φυσιολογικά με την πάροδο του χρόνου.

Η θρησκεία ως παράγοντας πρόβλεψης της εκλογικής συμπεριφοράς αντιμετωπίστηκε από την αρχή με σκεπτικισμό, αν όχι με ευθεία απόρριψη από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες που είχαν ωριμάσει πνευματικά σε πανεπιστήμια του δυτικού κόσμου κατά τη διάρκεια των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών. Σ' αυτό συνέβαλαν αποφασιστικά οι φιλελεύθερες ιδέες αλλά και η μαρξική θεωρία. Επίσης, όμως, η χρονική κατάταξη της θρησκευτικής διαιρετικής τομής από τους Lipset & Rokkan στην κατηγορία των προνεωτερικών, επέτρεψε σε ορισμένους αναλυτές τους να διαγνώσουν την εγγενή αντίφαση της θρησκείας με τη νεωτερικότητα. Παράλληλα, η ταξική διαιρετική τομή ασκούσε εξ αρχής ιδιαίτερη γοητεία σε μεγάλο πλήθος κοινωνικών επιστημόνων. Ο ίδιος ο Lipset, άλλωστε, στο σημαντικό έργο του *Political Man: The Social Bases of Politics* (1960), που προηγήθηκε χρονικά της μελέτης του με τον Rokkan, αντιλαμβάνεται τον κομματικό αγώνα ως έναν αγώνα των τάξεων.

Στις δεκαετίες που μεσολάβησαν από την πρώτη δημοσίευση του θεωρητικού μοντέλου των διαιρετικών τομών, η ταξική και η θρησκευτική ψήφος συρρικνώθηκαν ουσιαστικά, ενώ τα περισσότερα παραδοσιακά κόμματα εισήλθαν σε περίοδο κρίσης. Ωστόσο, μια σειρά πρόσφατων ερευνών, μεταξύ των οποίων και εκείνη των Norris & Inglehart (*Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*, 2005), καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η θρησκεία, σε αντίθεση με τα λοιπά κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, παραμένει ο πιο ισχυρός και σταθερός σε βάθος χρόνου ερμηνευτικός παράγοντας της εκλογικής συμπεριφοράς.

Με βάση τη σχετική βιβλιογραφία εκλογικής κοινωνιολογίας, παρατηρείται μια πολύχρονη αντιπαράθεση δύο κεντρικών επιχειρημάτων. Ορισμένοι κοινωνικοί επιστήμονες διαπιστώνουν την απίσχανση της συνάρτησης διαιρετικών τομών και πολιτικής συμπεριφοράς, ενώ κάποιοι άλλοι όχι (Brooks et al. 2006: 113). Σύμφωνα με το πρώτο επιχείρημα, εκείνο της αποευθυγράμμισης [dealignment], το θεωρητικό μοντέλο περί διαιρετικών τομών των Lipset & Rokkan έχει πλέον μόνο ιστορική αξία. Η σταδιακή αποδόμηση των κοινωνικών

milieu όπως επίσης η κρίση των κομμάτων αλλά και της ίδιας της δημοκρατίας, αφαίρεσαν κάθε ερμηνευτική ισχύ από τις διαιρετικές τομές. Διατυπώνοντας το αλλιώς, είναι λάθος να εξετάζουμε το παρόν με απαρχαιωμένα εργαλεία του παρελθόντος.

Αντιθέτως, οι θιασώτες του επιχειρήματος της επανευθυγράμμισης [realignment] υποστηρίζουν ότι μπορεί μεν να έχουν αλλάξει άρδην τα δεδομένα από την εποχή της πρώτης έκδοσης του *Party Systems and Voter Alignments*, ωστόσο οι διαιρετικές τομές δεν παραμένουν αδρανείς αλλά αντιθέτως σε δυναμική σχέση με τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος, με αποτέλεσμα να στοιχειοθετούνται εκ νέου προκειμένου να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες (Knutsen 1988· Boll 2002· Knutsen 2004· Brooks et al. 2006). Κάτι τέτοιο δεν αποκλείει την πιθανότητα αποευθυγράμμισης αλλά αυτή θα είναι σε κάθε περίπτωση παροδική.

Διατύπωση του ερευνητικού ερωτήματος

Το κείμενο αυτό εστιάζει το επίκεντρο της ανάλυσής του στη θρησκευτική διαιρετική τομή της Γερμανίας, μιας χώρας που αποτελεί κλασικό πεδίο εφαρμογής του θεωρητικού μοντέλου περί διαιρετικών τομών. Ειδικότερα ως προς τη θρησκεία, η Γερμανία θεωρείται ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα περίπτωση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο για δύο κυρίως λόγους: ο πρώτος είναι ότι πρόκειται για χώρα μικτής ομολογιακής πίστης. Ως κοιτίδα της επανάστασης των διαμαρτυρόμενων εκκλησιών, η γερμανική κοινωνία βρέθηκε από πολύ νωρίς διχασμένη ανάμεσα σε δύο αντίπαλα δόγματα. Η εξάπλωση του προτεσταντισμού οδήγησε γρήγορα την καθολική εκκλησία σε μειονεκτική θέση, ωστόσο τις τελευταίες δύο δεκαετίες, δηλαδή μετά τη γερμανική ενοποίηση, παρατηρείται μια σταδιακή τάση αριθμητικής εξισορρόπησης των δύο δογμάτων. Ο δεύτερος λόγος αφορά τη σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στο φιλελεύθερο κράτος και την καθολική εκκλησία, όπως αυτή εκδηλώθηκε επί καγκελαρίας Bismarck στα πρώτα χρόνια του Β' Ράιχ. Στο γεγονός αυτό εντοπίζονται τα πρώτα ψήγματα της εκκοσμίκευσης στη Γερμανία. Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, οι δύο αυτοί λόγοι είχαν αποφασιστική επίδραση στη γερμανική θρησκευτική διαιρετική τομή.

Στόχο, λοιπόν, του παρόντος κειμένου αποτελεί η εξέταση του ερωτήματος, κατά πόσον η θεωρητική προσέγγιση των Lipset & Rokkan περί διαιρετικών τομών είναι σε θέση να εξηγήσει στις μέρες μας την εκλογική συμπεριφορά στη Γερμανία βάσει του δογματικού ανήκειν και του οργανωτικού δεσμού των πιστών ατομικά με τους εκκλησιαστικούς θεσμούς. Προηγουμένως, όμως, είναι απαραίτητο να καταδειχθεί εάν κάτι τέτοιο πράγματι εξακολουθεί να υπάρχει ή όχι. Σύμφωνα με το επιχειρήμα της αποευθυγράμμισης οι διαιρετικές τομές έχουν εξασθενήσει σε τέτοιο βαθμό από την εποχή παγίωσής τους, ώστε στις μέρες μας να

αμφισβητείται η ίδια τους η ύπαρξη. Γι' αυτόν τον λόγο κρίνεται αναγκαία η παρουσίαση μιας συνοπτικής ιστορικής αναδρομής της λεγόμενης θρησκευτικής διαιρετικής τομής στη Γερμανία.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε το νέο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον εντός του οποίου ερμηνεύονται σήμερα οι θρησκευτικές διαιρετικές τομές. Στόχος είναι να καταδειχθούν οι δραματικές αλλαγές που επήλθαν στην κοινωνία διεθνώς με το πέρασμα του χρόνου, αλλά και η επίδρασή τους στις εθνικές περιπτώσεις μεμονωμένα. Επομένως, η παρούσα εξέταση της αποευθυγράμμισης ή επανευθυγράμμισης της θρησκευτικής διαιρετικής τομής στη Γερμανία φιλοδοξεί να εξαγάγει ορισμένα χρήσιμα συμπεράσματα σε σχέση με το επίκαιρο της παρακαταθήκης του Lipsset στις μέρες μας.

Θρησκεία και εκλογική συμπεριφορά στη Γερμανία: μια ιστορική αναδρομή

Εάν αποδεχθούμε τον ορισμό σύμφωνα με τον οποίο οι διαιρετικές τομές προκύπτουν από

συγκρούσεις που αντιπαραβάλλουν μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, διαρκούν μέσα στον χρόνο και συνήθως συμβάλλουν καθοριστικά στη διαμόρφωση πεποιθήσεων, αξιών και ταυτοτήτων καθώς και οργανωτικών αποκρυσταλώσεων και συλλογικών συμπεριφορών (Καλύβας 2003: 17),

τότε καθίσταται αμέσως σαφές ότι η Μεταρρύθμιση του Λουθήρου (1517) αποτελεί την απαρχή της θρησκευτικής διαιρετικής τομής στη Γερμανία. Το γεγονός αυτό επέφερε όχι μόνο την πτώση του μεσαιωνικού *corpus christianum* (Rohls 1997: 1), αλλά σηματοδότησε και την έναρξη μιας πολυετούς περιόδου πολεμικών συγκρούσεων στην Ευρώπη στο όνομα της θρησκείας. Με την υπογραφή της Συνθήκης της Βεσφαλίας (1648) καθιερώθηκε ένα πολυμερές *modus vivendi* ανάμεσα στα δεκάδες βασίλεια και πριγκιπάτα της κατακερματισμένης πολιτικά Γερμανίας το οποίο άμβλυσε αποφασιστικά τις θρησκευτικές αντιπαραθέσεις μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Η θρησκευτική διαιρετική τομή ανάγει την καταγωγή της στη Μεταρρύθμιση, αλλά οφείλει τη γέννησή της στη σύγκρουση κοσμικού κράτους και εκκλησίας που επακολούθησε τη Γαλλική Επανάσταση σε πολλά μέρη της Ευρώπης. Θα μπορούσε, επομένως, να ισχυρισθεί κανείς ότι πρόκειται για νεότερο φαινόμενο, αν και οι Lipsset & Rokkan την κατέταξαν στις προβιομηχανικές διαιρετικές τομές. Στη Γερμανία, αυτό συνέβη με τον αποκαλούμενο Πολιτισμικό Αγώνα [Kulturkampf] του πρόσου Καγκελάριου Bismarck εναντίον της καθολικής εκκλησίας που κορυφώθηκε την περίοδο 1874-1878. Στο διάστημα αυτό, εξαπολύθηκαν συστηματικές αντικληρικές επιθέσεις, διαλύθηκαν τα περισσότερα θρη-

σκευτικά τάγματα, καθιερώθηκε ο υποχρεωτικός πολιτικός γάμος και επιχειρήθηκε η εγκαθίδρυση απόλυτου κρατικού ελέγχου στην παιδεία (Rohls 1997: 724· Auernheimer 2002: 218-219· Καλύβας 2003: 282).

Σε αυτό το ευρύ πλαίσιο περιθωριοποίησης της καθολικής κοινότητας αναδείχθηκε το Κόμμα του Κέντρου [Zentrum] ως ο νόμιμος εκφραστής της καθολικής ταυτότητας, η οποία εκείνη την εποχή απέκτησε διακριτά χαρακτηριστικά. Παράλληλα με την κινητοποίηση της καθολικής εκκλησίας στην κατεύθυνση δημιουργίας ενός 'πολιτικού καθολικισμού', άρχισε να διαμορφώνεται ένα είδος καθολικής υποκοουλτούρας με την έννοια του milieu. Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι η κοινωνική τάξη ή η οικονομική επιφάνεια δεν αποτελούσαν συνεκτικά στοιχεία του περιβάλλοντος αυτού. Γι' αυτόν τον λόγο, το Zentrum υπήρξε ένα ετερογενές διαταξικό κόμμα (Καλύβας 2003: 311) και εκπρόσωπος μιας καθολικής υποκοουλτούρας η οποία βασιζόταν σε ένα ευρύ δίκτυο θεσμών που κινητοποιούσαν και ενσωμάτωναν τους καθολικούς στην πολιτική σφαίρα (Boll 1988: 109).

Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, κύριο χαρακτηριστικό του καθολικού εκλογικού σώματος στη Γερμανία υπήρξε η έντονη κομματική περιχαράκωση και η συνεπής προσήλωση στο Zentrum. Με άλλα λόγια, το καθολικό δόγμα αποτελούσε στην περίπτωση αυτή αναγκαία συνθήκη της κομματικής επιλογής. Υιοθετώντας την ορολογία των Lipset & Rokkan, πρόκειται για μια χαρακτηριστική περίπτωση 'ευθυγράμμισης' [alignment]. Αντίστοιχη εκλογική συμπεριφορά δεν παρατηρήθηκε στους πλειοψηφούντες προτεστάντες, οι οποίοι διαμοιράζονταν στα υπόλοιπα κόμματα της εποχής. Στην περίοδο εκείνη, λοιπόν, ανάγεται η γέννηση και η διαμόρφωση της διαιρετικής τομής που διαιρεί το εκλογικό σώμα επί τη βάση του δογματικού ανήκειν. Μεταφράζοντας τον όρο 'confessional cleavage' στα ελληνικά, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για 'ομολογιακή διαιρετική τομή' (Καλύβας 2003).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκλογική σταθερότητα του Zentrum κατά τη διάρκεια της 'ανήσυχης' Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Παρόλο που παρέμεινε ένα σχετικά μικρό κόμμα, δεν έπαψε να ταυτίζεται με τα συμφέροντα της γερμανικής καθολικής κοινότητας. Κατά κάποιο τρόπο, δρούσε ως 'ξένο σώμα' μέσα στο κομματικό σύστημα, καθώς υπήρξε το μοναδικό κόμμα του οποίου η εκλογική βάση στηριζόταν στο δόγμα και όχι στην οικονομική ή επαγγελματική συνολομάδωση (Blankenburg 1967: 148). Η ιδιαιτερότητα αυτή προφύλαξε μάλλον το Zentrum από τις συνέπειες που επιφύλασσε η κάθοδος στον εκλογικό στίβο του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος (NSDAP) υπό τον Hitler. Μεταξύ των ετών 1920-1933, το ιστορικό Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας απώλεσε περίπου 54% της εκλογικής του δύναμης σε αντίθεση με το Zentrum που περιορίστηκε σε απώλειες της τάξης του 20% (Lucas 2000: 20).

Εντούτοις, οι συνθήκες που διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά στην Ομοσπονδική Δημοκρατία της Γερμανίας δεν ευνόησαν τη διατήρηση ενός τέτοιου κόμματος. Αντ' αυτού, ιδρύθηκαν η Χριστιανοδημοκρατική και η Χριστιανική Κοινωνική Ένωση (CDU και CSU αντίστοιχα) ως κόμματα με ισχυρή μεν την καθολική τους συνιστώσα αλλά ταυτόχρονα σαφή διαδογματικό χαρακτήρα. Η 'χριστιανική ιδεολογία' δεν αφορά απλώς σε μια εκδοχή της ταυτότητάς τους, αλλά λειτουργεί ως ουσιαστικός παράγοντας ενσωμάτωσης διαφορετικών ομάδων και συμφερόντων (Fürstenberg 1978: 124). Οι Lipset & Rokkan (1967: 136) διέκριναν στις CDU-CSU την προσπάθεια δημιουργίας ενός συντηρητικού κόμματος 'βρετανικού τύπου'. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή ενσωμάτωση συντηρητικών ψηφοφόρων προτεσταντικού δόγματος.

Πίνακας 1:
Εκλογική συμπεριφορά κατά δόγμα στη Δυτική Γερμανία επί τοις %

	1949	1953	1958	1961	1965	1969	1972	1976	1980	1983	1987	1990	1994	1998
Καθολικοί														
CDU/ CSU	55	49	72	66	69	61	51	63	56	65	55	55	52	47
SPD	28	24	24	25	26	36	42	31	35	25	30	27	31	36
FDP	8	6	1	6	5	1	7	5	7	5	7	8	7	6
GRÜNE									1	6	6	4	6	6
Προτεστάντες														
CDU/ CSU	33	29	42	39	42	36	22	35	32	41	34	39	37	32
SPD	39	37	47	45	48	56	65	55	50	49	46	41	44	48
FDP	17	11	6	14	9	7	12	9	16	5	11	13	8	8
GRÜNE									1	5	9	4	8	7
Μη προσκείμενοι σε δόγμα														
CDU/ CSU								17	21	27	19	25	28	22
SPD								61	55	47	38	46	40	47
FDP								14	14	3	10	11	8	7
GRÜNE								8	22	31	31	11	15	13

Πηγή: Lucas 2000: 29.71

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα εκλογικά στοιχεία που παρατίθενται στον Πίνακα 1, τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα CDU και CSU έχουν καθόλη τη μεταπολεμική περίοδο ιδιαίτερη απήχηση στους καθολικούς ψηφοφόρους σε αντίθεση με το σοσιαλδημοκρατικό SPD που ψηφίζεται σε μεγάλο βαθμό από προτεστάντες στο θρήσκευμα εκλογείς. Απομονώνοντας το συμπέρασμα αυτό, θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι τίποτα ουσιαστικά δεν άλλαξε από την εποχή του Zentrum μέχρι σήμερα. Με άλλα λόγια, η διαπιστωθείσα ομολογιακή διαιρετική τομή διαιωνίζεται στον χρόνο.

Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι τα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα αποκομίζον σημαντικά ποσοστά και από τους προτεστάντες ψηφοφόρους. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, μετά το 1976, τα κόμματα αυτά είχαν διείσδυση σταθερά μεγαλύτερη του 30% στο προτεστάντικο εκλογικό σώμα. Η εικόνα είναι πιο σαφής στην περίπτωση της τρίτης κατηγορίας, δηλαδή εκείνη των μη προσκείμενων σε δόγμα ψηφοφόρων οι οποίοι, κατά την ίδια χρονική περίοδο (1976-1998), στηρίζουν μαζί τα σοσιαλδημοκρατικό SPD και τους γερμανούς Πράσινους (Lucas 2000: 29, 71).

Παρεμφερή εικόνα σχηματίζουμε βάσει των στοιχείων που αφορούν τις τρεις τελευταίες εκλογικές αναμετρήσεις (2002, 2005, 2009). Στον Πίνακα 2, παρατηρούμε τα ελαφρώς μειωμένα αλλά υψηλά ποσοστά διείσδυσης των χριστιανοδημοκρατικών CDU και CSU στο σώμα των καθολικών ψηφοφόρων, ενώ αξιοσημείωτη είναι η σταθερότητά τους και στους προτεστάντες. Αντιθέτως, η εικόνα αλλάζει άρδην στην περίπτωση των μη προσκείμενων σε δόγμα ψηφοφόρων κατά την εκλογική αναμέτρηση του περασμένου έτους (2009). Το ποσοστό στήριξης αυτής της ομάδας προς το σοσιαλδημοκρατικό SPD μειώνεται στο μισό σε σχέση με επτά χρόνια νωρίτερα (2002: 40,2%, 2009: 21%) (Neu 2005: 40, 2009: 75), γεγονός που απεικονίζει τη γενικότερη συρρίκνωση της εκλογικής βάσης του κόμματος κατά την πρόσφατη εκλογική αναμέτρηση.

Πίνακας 2: Εκλογική συμπεριφορά κατά δόγμα στην ενωμένη Γερμανία επί τοις %

	2002	2005	2009
Καθολικοί			
CDU/CSU	52,3	47,9	44
SPD	30,1	27,9	20
FDP	7,1	10	15
GRÜNE	7,6	7,2	10

Προτεστάντες			
CDU/CSU	36,1	33,8	33
SPD	43,5	39,1	26
FDP	7,5	9,8	14
GRÜNE	8,3	8,2	12
Μη προσκείμενοι σε δόγμα			
CDU/CSU	25,1	21,4	22
SPD	40,2	34,3	21
FDP	8,1	9,8	15
GRÜNE	10,6	9,1	12

Πηγή: Neu 2005: 40, 2009: 75

Από το δόγμα στον εκκλησιασμό

Η ανάλυση των εκλογικών δεδομένων της μεταπολεμικής περιόδου στη Γερμανία, όπως παρουσιάστηκε εν συντομία προηγουμένως, έστρεψε την έρευνα της εκλογικής κοινωνιολογίας από το δογματικό ανήκειν σε πιο σύνθετους δείκτες, όπως τη συχνότητα εκκλησιασμού, την ένταση του οργανωτικού δεσμού με τις εκκλησίες ή των θρησκευτικών πεποιθήσεων κ.ο.κ. (Boll 2002: 243). Αφορμή αυτής της μεταστροφής είναι η ίδια η μετάλλαξη της σύγχρονης κοινωνίας. Ο Ulrich Beck κάνει λόγο για μια κατάσταση 'εξάντλησης', 'διάλυσης' και 'απομάγευσης' των συλλογικότητων στην εποχή της ύστερης νεωτερικότητας, η οποία συνδέεται άμεσα με ένα γενικότερο κλίμα 'ατομικοποίησης' [Individualisierung/ Individualization] (Wildenmann 1998).

Από κοινωνιολογική οπτική γωνία, οδηγούμαστε στο φαινόμενο της εκκοσμίκευσης, η οποία συνδέεται με μία από τις πλέον πολύπλοκες αντιπαράθεσεις της κοινωνιολογίας της θρησκείας (Giddens 2001: 543). Έχουν γραφτεί πολλά επί του θέματος και οι απόψεις διίστανται ως προς το ακριβές περιεχόμενο του όρου. Κατά την προσέγγιση του Peter Berger (1969: 107-108),

πρόκειται για μια διαδικασία μέσω της οποίας εγκαταλείπονται τμήματα της κοινωνίας και αποσπάσματα της κουλτούρας από την κυριαρχία θρησκευτικών θεσμών και συμβόλων.

Αυτή η απομάκρυνση όμως ενός μεγάλου τμήματος της κοινωνίας από τη θρησκεία αποτελεί μία μόνο έκφραση του φαινομένου. Παράλληλα, στις δυτικές κοινωνίες η θρησκεία εξατομικεύεται και ιδιωτικοποιείται (Boll 1988: 59, 64), τείνο-

ντας να καταστεί αόρατη εντός της δημόσιας σφαίρας. Ασφαλώς, η Γερμανία δεν αποτέλεσε εξαιρεση στον κανόνα.

Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια το εκλογικό σώμα να διαμοιράζεται όχι μόνο σε καθολικούς και προτεστάντες ψηφοφόρους, αλλά και σε συχνά, περιστασιακά ή σπάνια εκκλησιαζόμενους, πρώην μέλη των εκκλησιών και φυσικά εκκοσμικευμένους ψηφοφόρους. Για παράδειγμα, ο Πίνακας 3 απεικονίζει τη διασπορά των καθολικών και προτεσταντών ψηφοφόρων στα γερμανικά κόμματα συναρτήσει της έντασης του οργανωτικού τους δεσμού με τις εκκλησίες κατά την εκλογική αναμέτρηση του 1982.

Πίνακας 3. Οργανωτικός δεσμός με την Εκκλησία και κομματική ταύτιση (1982)

Κόμμα	Καθολικοί				Προτεστάντες			
	Συχνά εκκλ.	Σπορ. εκκλ.	Τυπικά εκκλ.	Πρώην μέλη	Συχνά εκκλ.	Σπορ. εκκλ.	Τυπικά εκκλ.	Πρώην μέλη
CDU/CSU	80,3	48,4	34,4	18,5	60,7	37,4	36	14,9
SPD	15,6	44,2	51,1	44,4	23,6	51,8	53,6	51,4
FDP	2,9	4,5	7,8	22,2	12,9	8,3	5,6	14,9
GRÜNE	1,2	2,9	6,7	14,8	2,8	2,4	4,8	18,9
Σύνολο	100	100	100	100	100	100	100	100
Μη προσκείμενοι	21,2	30,5	38,2	36,7	28,4	31,4	40,3	36,7
ΔΓ/ΔΑ	8,1	8,3	7,3	8,2	9,3	11,9	10,3	8,2

Πηγή: Boll 1988: 129

Είναι λοιπόν ευδιάκριτη η ισχυρή διείσδυση των χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων CDU/CSU στην κατηγορία των συχνά εκκλησιαζόμενων όχι μόνο στους καθολικούς (80,3%) αλλά και στους προτεστάντες (60,7%). Το ποσοστό που υπολείπεται στη συγκεκριμένη κατηγορία ψηφοφόρων (19,7% και 39,3% αντιστοίχως), διαμοιράζεται στα υπόλοιπα κόμματα (SPD, FDP και Grüne). Στη δεύτερη κατηγορία, δηλαδή σε εκείνη των σποραδικά εκκλησιαζόμενων, παρατηρούμε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των δογμάτων. Στους μεν καθολικούς εξακολουθούν και υπερέχουν τα CDU/CSU του SPD με μικρή διαφορά (48,4% έναντι 44,2%), ενώ στους προτεστάντες ισχύει το αντίστροφο. Το SPD, δηλαδή, πλειοψηφεί κατέχοντας το 51,8% εν αντιθέσει με τα CDU/CSU που λαμβάνουν το

37,4%. Στην τρίτη και την τέταρτη κατηγορία (τυπικά εκκλησιαζόμενοι και πρώην μέλη εκκλησιών), η υπεροχή του SPD είναι αδιαμφισβήτητη, τόσο στους καθολικούς όσο και στους προτεστάντες. Στους 'τυπικά εκκλησιαζόμενους' καθολικούς το SPD προσελκύει περισσότερους από τους μισούς (51,1% έναντι 34,4%), ενώ αξιωματικώς παραμένει η διαφορά μεταξύ των κομμάτων στα πρώην μέλη εκκλησιών (SPD: 44,4%, CDU/CSU: 18,5%). Οι ίδιες ακριβώς αναλογίες ισχύουν στην περίπτωση των προτεστάντων, μόνο που εδώ η διαφορά είναι ακόμα μεγαλύτερη. Στους μεν τυπικά εκκλησιαζόμενους ψηφοφόρους ανέρχεται στο 17,6% (SPD: 53,6%, CDU/CSU: 36%), στη δε τέταρτη κατηγορία ψηφοφόρων στο 36,5% (SPD: 51,4%, CDU/CSU: 14,9%).

Τα πλέον πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία που αφορούν την εκλογική αναμέτρηση του 2009 ενισχύουν το επιχείρημα ότι η εικόνα δεν έχει αλλάξει σημαντικά με το πέρασμα του χρόνου. Στον Πίνακα 4, απεικονίζεται η στήριξη των χριστιανοδημοκρατικών κομμάτων από τους καθολικούς και προτεστάντες ψηφοφόρους στη Δυτική Γερμανία σε συνάρτηση με τη συχνότητα του εκκλησιασμού. Παρατηρείται ιδιαίτερα υψηλή απήχηση των CDU και CSU στους συχνά εκκλησιαζόμενους ψηφοφόρους ανεξαρτήτως δόγματος, αν και οι καθολικοί υπερέχουν των προτεστάντων. Απεναντίας, τα ποσοστά συρρικνώνονται και στις δύο ομάδες, όσο μειώνεται η συχνότητα εκκλησιασμού (Neu 2009: 84).

Πίνακας 4.
Δόγμα και συχνότητα εκκλησιασμού στη Δυτική Γερμανία
(ομοσπονδιακές εκλογές 2009)

CDU/CSU (Δυτική Γερμανία)	
Καθολικοί: κάθε εβδομάδα	67
Καθολικοί: σποραδικά	50
Καθολικοί: σπάνια, ποτέ	33
Προτεστάντες: κάθε εβδομάδα	47
Προτεστάντες: σποραδικά	37
Προτεστάντες: σπάνια, ποτέ	28

Πηγή: Neu 2009: 84.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι η τομή ανάμεσα σε 'συχνά εκκλησιαζόμενους' και 'λιγότερο συχνά εκκλησιαζόμενους', διαπερνά κάθετα όλες τις κοινωνικές τάξεις (Blankenburg 1967: 26). Συνεπώς δεν θα πρέπει να μας προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι υπάρχουν συχνά εκκλησιαζόμενοι καθολικοί εργάτες

που ψηφίζουν το CDU παρά την παραδοσιακή εκπροσώπηση του συγκεκριμένου κοινωνικοεπαγγελματικού *milieu* από το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα (SPD). Πάντως είναι ευρέως αποδεκτή η άποψη ότι όσο πιο μικρή είναι η συχνότητα του εκκλησιασμού τόσο πιο ασημαντες είναι και οι δογματικές διαφορές ανάμεσα στους εκλογείς (Lucas 2000: 39). Στις περιπτώσεις αυτές εξετάζονται παράγοντες πέραν της θρησκείας που επηρεάζουν την εκλογική συμπεριφορά.

Θρησκεία και εκλογική συμπεριφορά στην ύστερη νεωτερικότητα

Η διάδοση όμως της εκκοσμίκευσης στις δυτικές κοινωνίες οδηγεί σε συρρίκνωση της εκκλησιαστικής θρησκευτικότητας (Γεωργιάδου & Νικολακόπουλος 2000: 144). Όσον αφορά τη γερμανική περίπτωση, μια πρώτη συνέπεια είναι η διαρκής μείωση του πλήθους των μελών των δύο μεγάλων εκκλησιών. Ο Lucas (2000: 46) αναφέρει ότι την περίοδο 1969-1989 το πλήθος των μελών της προτεσταντικής εκκλησίας μειώθηκε κατά 14%, ενώ το αντίστοιχο των καθολικών υπέστη μικρότερη μείωση της τάξης του 7%. Παράλληλα αυξήθηκε σημαντικά το ποσοστό εκείνων οι οποίοι δεν ανήκουν σε καμία από τις δύο εκκλησίες. Η τάση αυτή ανακόπηκε προσωρινά αμέσως μετά τη γερμανική ενοποίηση (1990). Δεδομένης της αποδοχής που απολάμβανε η εκκλησία κατά τα τελευταία χρόνια του σοσιαλιστικού καθεστώτος στην Ανατολική Γερμανία (Auernheimer 2002: 226), αρκετοί ανατολιγογερμανοί προτεσταντικού δόγματος προσχώρησαν ως μέλη σε αυτήν αμέσως μετά την κατάρρευση του Τείχους του Βερολίνου. Επρόκειτο όμως για σύντομης διάρκειας φαινόμενο. Λίγο αργότερα, οι αποχωρήσεις μελών των δύο εκκλησιών εντάθηκαν ακόμα περισσότερο. Οι απόλυτοι αριθμοί είναι ενδεικτικοί αυτού που περιγράψουμε: κατά την περίοδο 1990-1994 η ρωμαιοκαθολική εκκλησία 'έχασε' περίπου 249.000 μέλη, ενώ το πλήθος των μελών της προτεσταντικής μειώθηκε κατά ένα εκατομμύριο (1991-1994) (Boll 2002: 250). Επομένως δεν χωράει αμφιβολία ότι η εισδοχή της –κατά κύριο λόγο– εκκοσμικευμένης πρώην Ανατολικής Γερμανίας στη γερμανική Ομοσπονδία επέδρασε αποφασιστικά στην εντατικοποίηση και εμβάθυνση των διαδικασιών εκκοσμίκευσης που προϋπήρχαν στο δυτικό τμήμα της χώρας (Lucas 2000: 46).

Η δεύτερη βασική συνέπεια της εκκοσμίκευσης πλήττει το ίδιο το σώμα των εκκλησιαζόμενων πολιτών. Ενώ, δηλαδή, μειώνονται σημαντικά οι συχνά εκκλησιαζόμενοι, αυξάνονται αντίστοιχα οι σποραδικά εκκλησιαζόμενοι, όπως επίσης και εκείνοι που δεν εκκλησιάζονται ποτέ. Τίθεται βέβαια το ερώτημα, κατά πόσον το συγκεκριμένο φαινόμενο συναρτάται με τη μη εκκλησιαζόμενη νέα γενιά. Πράγματι, το ερώτημα αυτό επαληθεύεται μέσω των στατιστικών δεδομένων που διαθέτουμε. Σύμφωνα με στοιχεία του 1996 που ισχύουν αθροιστικά για τα δύο δόγματα, ένας στους τέσσερις πολίτες ηλικίας 60 ετών και άνω (25%) εκκλησιαζό-

ταν τουλάχιστον τρεις φορές το μήνα. Το αντίστοιχο ποσοστό στους νέους ηλικίας 19-29 ετών ανερχόταν στο 10% (Lucas 2000: 51). Πάντως είναι ενδιαφέρουσα η διαπίστωση ότι το ποσοστό των εκκλησιαζόμενων καθολικών παραμένει σχετικά σταθερό από γενιά σε γενιά, ενώ το αντίστοιχο των προτεσταντών βαίνει εμφανώς μειούμενο (Lucas 2000: 50). Εξίσου ενδιαφέρουσα είναι η έρευνα που αφορά στους εκλογείς του χριστιανοδημοκρατικού κόμματος (CDU) με βάση την ηλικία: παρατηρείται ότι το ποσοστό των καθολικών ψηφοφόρων αυξάνει, όσο αυξάνει και η ηλικία (ηλικιακή ομάδα 18-29: 42%, ηλικιακή ομάδα 60 και άνω: 70%). Αυτό δεν ισχύει στον ίδιο βαθμό για τους προτεστάντες, στους οποίους το ποσοστό στήριξης του CDU ανά ηλικιακή ομάδα μένει σχετικά σταθερό (33% και 42% α-ντιστοίχως) (Boll 1988: 137-138).

Παρά την αδιαμφισβήτητη τάση εκκοσμίκευσης της γερμανικής κοινωνίας στις τελευταίες δεκαετίες, το επιχείρημα της πλήρους αποευθυγράμμισης της θρησκευτικής διαιρετικής τομής δεν φαίνεται να προσελκύει μαζικά υποστηρικτές. Πράγματι, οι καθολικοί, προτεστάντες και συχνά εκκλησιαζόμενοι πολίτες δεν στοιχίζονται πλέον κομματικά με την ίδια συνέπεια που παρατηρούσαμε στο παρελθόν. Ωστόσο, δεν έχει έρθει ακόμα η στιγμή πλήρους περιθωριοποίησης του παράγοντα θρησκεία στην πρόβλεψη της εκλογικής συμπεριφοράς. Τα στοιχεία που παραθέσαμε προηγούμενος και αφορούν τις ομοσπονδιακές εκλογές του 2009, αποδεικνύουν ότι τόσο η συχνότητα εκκλησιασμού όσο και το δογματικό ανήκειν αποτελούν παράγοντες πρόγνωσης της εκλογικής συμπεριφοράς που δεν πρέπει να υποτιμηθούν.

Βέβαια, ανεξαρτήτως των αποτελεσμάτων στις πρόσφατες εκλογικές αναμετρήσεις, η σταδιακή περιθωριοποίηση του δογματικού ανήκειν ως παράγοντα πρόβλεψης της εκλογικής συμπεριφοράς οδήγησε ορισμένους μελετητές στη διατύπωση της θέσης ότι η ομολογιακή διαιρετική τομή στη Γερμανία υποκαθίσταται σταδιακά από μια αντίστοιχη θρησκευτική που διαίρει το εκλογικό σώμα σε θρησκευόμενους και εκκοσμιευμένους ψηφοφόρους (Boll 2002: 244). Ο μετασχηματισμός αυτός της διαιρετικής τομής ενισχύει το σενάριο της επανευθυγράμμισης, σύμφωνα με το οποίο η διαιρετική τομή διαιώνιζεται στον χρόνο αλλά με νέα χαρακτηριστικά.

Θα μπορούσε όμως να ισχυρισθεί κανείς ότι η ομολογιακή διαιρετική τομή στη Γερμανία δεν υποκαταστάθηκε από την αντίστοιχη θρησκευτική, αλλά συνυπήρχε εξ αρχής μαζί της. Διατυπώνοντας το αλλιώς: δεν ήταν μόνο το δόγμα που διαιρούσε στο παρελθόν το εκλογικό σώμα ως προς τις κομματικές του επιλογές, αλλά και ο βαθμός θρησκευτικής δέσμευσης του εκάστοτε ψηφοφόρου. Η εκκοσμίκευση δεν είναι ένα μεταπολεμικό αλλά ένα νεωτερικό φαινόμενο, οι ρίζες του οποίου ανάγονται στη σφοδρή σύγκρουση κοσμικού κράτους και εκκλησίας τον

19^ο αιώνα. Ειδικά στην περίπτωση της Γερμανίας, η κριτική της θρησκείας και επομένως το πνεύμα της εκκοσμίκευσης διατυπώθηκε μέσω δύο διαφορετικών φορέων: του φιλελεύθερου πρωσικού κράτους και της αστικής κοινωνίας, αφενός, και του αριστερού προλεταριάτου, αφετέρου.

Εφόσον ισχύει κάτι τέτοιο, τότε η θρησκευτική-ομολογιακή διαιρετική τομή στη Γερμανία αποευθυγραμμίζεται και επανευθυγραμμίζεται διαρκώς υπό την επίδραση των εκάστοτε κοινωνικοπολιτικών και ιστορικών συνθηκών. Σε κάθε περίπτωση, ο ρόλος που εξακολουθεί και παίζει η θρησκεία στην εκλογική συμπεριφορά ενός τμήματος του γερμανικού εκλογικού σώματος, ενισχύει το επιχείρημα ότι η αντίστοιχη διαιρετική τομή δεν έπαψε να υφίσταται.

Παρόμοια συμπεράσματα εξήχθησαν από μια σειρά ποσοτικών ερευνών που μελέτησαν την ερμηνευτική ισχύ της συνάρτησης ανάμεσα στις διαιρετικές τομές και την εκλογική συμπεριφορά στην Ευρώπη κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Για παράδειγμα, ο Knutsen επισημάνει σε έρευνα που δημοσιεύθηκε το 1988 ότι η εκκοσμίκευση έχει αποδυναμώσει τη θρησκευτική διαιρετική τομή υπό την έννοια ότι έχει περιορίσει την πιθανή υποστήριξη των εκλογέων προς τα θρησκευτικά κόμματα. Ωστόσο, δεν παρατηρείται σε ευρωπαϊκό επίπεδο γενικότερη τάση αποδυνάμωσης της συνάρτησης συχνά εκκλησιαζόμενων και θρησκευτικής ψήφου (Knutsen 1988: 323). Τέλος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι παρά τις αλλαγές που έχουν συντελεστεί μεταπολεμικά στην ευρωπαϊκή κοινωνία, η θρησκευτική διαιρετική τομή είναι η ισχυρότερη όλων στο Βέλγιο, την Ολλανδία και τη Δυτική Γερμανία (στο ίδιο: 337).

Αρκετά χρόνια αργότερα, ο Knutsen παρατηρεί στη Γερμανία μια σχετική σταθερότητα της ομολογιακής διαιρετικής τομής σε βάθος χρόνου. Η συνάρτηση εκλογικής συμπεριφοράς και δογματικού ανήκειν αποδυναμώθηκε καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και στη συνέχεια ενισχύθηκε εκ νέου με αποτέλεσμα τη δεκαετία του 1990 να εμφανίζεται εξίσου ισχυρή με τη δεκαετία του 1970 (Knutsen 2004: 118). Πανευρωπαϊκά πάντως παρατηρείται μια μικρή αποδυνάμωση της θρησκευτικής διαιρετικής τομής (στο ίδιο: 108) η οποία, ωστόσο, δεν επιβεβαιώνει το επιχείρημα της αποευθυγράμμισης. Παρομοίως, ο Brooks (Brooks et al. 2006: 113) συμπεραινει στην έρευνά του τη σχετική σταθερότητα της θρησκευτικής διαίρεσης στη Γερμανία.

Τα αποτελέσματα των μελετών αυτών έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τις εκτιμήσεις πολλών κοινωνικών επιστημόνων μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Πειπεισμένοι για τη σαρωτική επικράτηση της εκκοσμίκευσης, προέβλεψαν τη 'φυσική' περιθωριοποίηση αν όχι τον 'θάνατο της θρησκείας' στις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Ο ντετερμινισμός αυτός θεωρείται ως ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα στοιχεία της λεγόμενης 'θεωρίας της εκκοσμίκευσης' (Bellin 2008: 329). Απεναντίας, η πρόσφα-

τη ποσοτική έρευνα των Norris & Inglehart (2005: 5) σκιαγραφεί μια πιο σύνθετη εικόνα του σύγχρονου κόσμου, εντός του οποίου λαμβάνουν ταυτόχρονα χώρα δύο αντίθετες τάσεις: ο μεν αναπτυγμένος κόσμος εκκοσμικεύεται διαρκώς, ο δε αναπτυσσόμενος ισχυροποιεί τους δεσμούς του με τη θρησκεία.

Τέτοιες αντιθέσεις ίσως είναι εγγενείς του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου κόσμου. Λαμβάνοντας υπόψη τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία και τα εξατομικευμένα υποκείμενα που τη συγκροτούν, έχει παρατηρηθεί στις μέρες μας ότι ορισμένες πτυχές της ζωής εκκοσμικεύονται περαιτέρω ενώ άλλες το αντίθετο (Dawson 1998: 587). Η διαπίστωση αυτή μπορεί να συσχετιστεί με την κριτική που ασκείται στη μελέτη του οργανωτικού δεσμού των πολιτών με την εκκλησία. Σύμφωνα με ορισμένους κοινωνιολόγους, ο Durkheim συνέβαλε αποφασιστικά στην κατανόηση του φαινομένου της θρησκείας με την προσέγγιση των τελετουργικών της εκφάνσεων (όπως, για παράδειγμα, τη συμμετοχή σε εκκλησιαστικές δραστηριότητες) και τους συνεπακόλουθους δεσμούς ενότητας που δημιουργούνται ανάμεσα στα μέλη και την κοινωνία. Ωστόσο, η έμφαση του στις συμπεριφορές των υποκειμένων απέσπασε την προσοχή των μελετητών από την κρίσιμη πτυχή των προσωπικών πιστεύω (Driskell et al. 2008: 295).

Η σημασία της προσωπικής πίστης κάθε ατόμου στη διαμόρφωση της πολιτικής του συμπεριφοράς δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να υποτιμηθεί. Ο Knutsen αναφέρει ότι η θρησκευτική πίστη δεν συναρτάται μόνο με τις κομματικές επιλογές αλλά και με την πολιτική ιδεολογία και τις αντιλήψεις που έχει κάθε άτομο απέναντι σε μια σειρά ζητήματα και πολιτικά φαινόμενα (2004: 99). Με άλλα λόγια, η θρησκεία, η οποία στις μέρες μας καθίσταται σε μεγάλο βαθμό ιδιωτική υπόθεση, έχει αποφασιστική επίδραση στη διαμόρφωση της κοσμοαντίληψης [Weltanschauung] πολλών πολιτών.

Η θέση αυτή συνδέεται άμεσα με δύο παρατηρήσεις που αφορούν τη θρησκεία και την πολιτική κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Κατά την πρώτη, η εκκοσμίκευση στις μεταπολεμικές δυτικές κοινωνίες δεν οδήγησε μόνο στην αποδυνάμωση των εκκλησιαστικών πρακτικών αλλά και στην έκφραση της πνευματικότητας μέσω εναλλακτικών διόδων, όπως τα νέα θρησκευτικά κινήματα. Το παράδοξο με αυτά είναι ότι ορισμένα είναι από τη φύση τους νεωτερικά (π.χ. διάφορα new age κινήματα) ενώ άλλα τάσσονται σαφώς αντίθετα στον σύγχρονο τρόπο ζωής εκφράζοντας φονταμενταλιστικές θρησκευτικές τάσεις (Dawson 1998: 580). Σε κάθε περίπτωση, τα κινήματα αυτά επηρεάζουν τις πεποιθήσεις και αντιλήψεις των μελών τους, ακόμα κι αν σε γενικές γραμμές χαρακτηρίζονται από ένα σχετικά εκκοσμικευμένο προφίλ.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά το γεγονός ότι ζητήματα της δημόσιας σφαιρας που συνδέονται με αξιακές αντιλήψεις, όπως οι αμβλώσεις, η κατάργηση της

αργίας της Κυριακής ή οι γάμοι των ομοφυλοφίλων, διχάζουν την κοινωνία επαναφέροντας τη θρησκεία ή νέες εκφράσεις θρησκευτικότητας στην πολιτική. Οι διαιρετικές αυτές τομές που εδράζονται στον άξονα των αξιών, οφείλουν σε μεγάλο βαθμό τη θεωρητική τους αιτιολόγηση στον Inglehart ο οποίος, στα τέλη της δεκαετίας του 1970, πρόβη στη διάκριση μεταξύ υλιστικών και μετα-υλιστικών αξιών (Knutsen 1988: 324· Brooks et al. 2006: 92).

Αν αποδεχθούμε το επιχείρημα της Rosenblum, σύμφωνα με το οποίο τα σύγχρονα κόμματα, δηλαδή οι κύριοι διαμορφωτές της πολιτικής ατζέντας, δεν αναδικατοπιρίζουν πλέον τις αξίες των ψηφοφόρων τους αλλά τις αναδιαμορφώνουν ευκαιριακά (2003: 50), τότε ισχύει ότι τα ζητήματα αξιακού χαρακτήρα που περιστασιακά αναδύονται στη δημόσια σφαίρα αιμοδοτούν τις υπάρχουσες διαιρετικές τομές επαναπροσδιορίζοντας τη θέση και την έντασή τους. Η Rosenblum υπαινίσσεται ασφαλώς την ευθύνη που φέρουν σε μεγάλο βαθμό τα πολυσυλλεκτικά κόμματα της μεταπολεμικής περιόδου.

Σύνοψη

Συμπερασματικά, η ανάλυση της γερμανικής περίπτωσης καθιστά σαφές ότι η θρησκευτική διαιρετική τομή δεν μετασχηματίζεται μόνη της στο πέρασμα του χρόνου. Απεναντίας, βρίσκεται στο κέντρο ενός πλήθους επιμέρους μετασχηματισμών: του ιστορικού πλαισίου, της κοινωνίας, των κομμάτων αλλά και της ίδιας της πολιτικής ατζέντας.

Μεταπολεμικά, η περιθωριοποίηση του δογματικού ανήκειν ως παράγοντα πρόβλεψης της εκλογικής συμπεριφοράς αποδίδεται σε μεγάλο βαθμό στη σταδιακή αποδόμηση του καθολικού milieu στη Γερμανία. Σε αυτήν έρχεται να προστεθεί η εντεινόμενη εκκοσμίκευση που χαρακτηρίζει τις περισσότερες αν όχι όλες τις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Παράλληλα, όμως, τα γερμανικά κόμματα προέβησαν μεταπολεμικά σε πολιτικές πράξεις που άφησαν ανεξίτηλο στίγμα στη θρησκευτική διαιρετική τομή. Για παράδειγμα, τα χριστιανοδημοκρατικά CDU και CSU επέλεξαν συνειδητά να αποκαλούνται χριστιανικά, στην προσπάθειά τους να καταστούν διαδογματικά πολυσυλλεκτικά κόμματα (Boll 1988: 116). Αντίστοιχα, το SPD απέλειψε στο πρόγραμμα του Bad Godesberg το 1959 κάποιες αντικληρικές αναφορές και πρότεινε συνεργασία ανάμεσα στις δύο εκκλησίες (Godesberger Programm 1959: 15). Από την άλλη όμως, οι Πράσινοι, προϊόν της μετα-υλιστικής δεκαετίας του 1980, υιοθέτησαν εξαρχής σαφείς θέσεις ως προς μια σειρά δημοσίων θεμάτων, επιτυγχάνοντας σταθερή διείσδυση στο σώμα των μη εκκλησιαζόμενων και εκκοσμικευμένων γερμανών ψηφοφόρων (Knutsen 2004: 106).

Όπως γίνεται αντιληπτό, οι πολιτικές αυτές πράξεις αποδυναμώναν αρχικά την ομολογιακή-θρησκευτική διαιρετική τομή στη Γερμανία και την ενίσχυσαν στη συνέχεια εκ νέου, όταν τα νέα διακυβεύματα ηθικής φύσης που άπτονται του άξονα των αξιών, διέυρναν το χάσμα ανάμεσα στους θρησκευόμενους και εκκοσμικευμένους ψηφοφόρους. Αυτά τα ζητήματα δημόσιου χαρακτήρα (με την έννοια των public issues) όπως οι αμβλώσεις, η απομάκρυνση του εσταυρωμένου από τις σχολικές αίθουσες, η ιολαμική μαντίλα, οι γάμοι των ομοφυλοφίλων ή η αργία της Κυριακής, αναδύονται τα τελευταία χρόνια συχνά στην πολιτική ατζέντα της Γερμανίας και των άλλων δυτικοευρωπαϊκών χωρών, με αποτέλεσμα τα κόμματα να τοποθετούνται απέναντί τους, αμφοδοτώντας τη θρησκευτική διαιρετική τομή που παραμένει για μεγάλα χρονικά διαστήματα αδρανής αλλά όχι νεκρή.

Όταν εκδόθηκε το *Party Systems and Voter Alignments* το 1967, οι Lipset & Rokkan δεν πρόλαβαν να συμπεριλάβουν στη μελέτη τους τους δραματικούς κοινωνικούς και πολιτικούς μετασχηματισμούς που έλαβαν χώρα στην Ευρώπη τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Στην έκδοση *Party Systems and Voter Alignments Revisited* (2000), οι Karvonen και Kuhnle επιχείρησαν μαζί με τον ίδιο τον Lipset να επανεξετάσουν την εγκυρότητα της θεωρίας των διαιρετικών τομών στην Ευρώπη του σήμερα. Τα συμπεράσματα ήταν πολλά και γόνιμα. Κατά το επιχείρημα της αποευθυγράμμισης θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς ότι το έργο του Lipset αφορά πλέον μόνο τους ιστορικούς και τους αφοσιωμένους στρουκτουραλιστές. Ωστόσο, ανεξαρτήτως των μεγάλων θεωρητικών ρευμάτων που ανυπαρτίθενται στις μέρες μας εντός της κοινωνικής επιστήμης, δεν αμφισβητείται σε καμία περίπτωση η καταλυτική συνδρομή της παρακαταθήκης του Lipset στη μακροϊστορική κατανόηση του πολιτικού φαινομένου στην Ευρώπη.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Auernheimer, G. (2002). 'Θρησκεία, κράτος και εκκοσμίκευση στη Γερμανία', στο Θ. Λίποβας, Ν. Δεμερτζής & Β. Γεωργιάδου (επιμ.), *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Κριτική.
- Bellin, E. (2008). 'Faith in Politics. New Trends in the Study of Religion and Politics', *World Politics*, 60: 315-347.
- Berger, P. (1969). *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*. New York, London: Anchor Books.
- Blankenburg, E. (1967). *Kirchliche Bindung und Wahlverhalten. Eine Analyse der Parteipräferenzen in Nordrhein-Westfalen von 1961 bis 1966* (Dissertation). Olten und Freiburg: Walter-Verlag.

- Boll, B. (1988). 'Religion, Secularisation and Politics: the case of the Federal Republic of Germany', Master of Arts, University of Massachusetts.
- Boll, B. (2002). 'Θρησκεία, πολιτική και εκλογική συμπεριφορά στη Γερμανία. Ιστορικές εμπειρίες, σύγχρονα ερωτήματα και αβεβαιότητες για το μέλλον' στο Θ. Λίποβατς, Ν. Δεμερτζής & Β. Γεωργιάδου (επιμ.), *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*. Αθήνα: Κριτική.
- Brooks, C., P. Nieuwebeerta & J. Manza (2006). 'Cleavage-based voting behavior in cross-national perspective: Evidence from six post-war democracies', *Social Science Research*, 35: 88-128.
- Γεωργιάδου, Β. & Η. Νικολακόπουλος (2000). 'Ο λαός της Εκκλησίας. Όψεις της εκκλησιαστικής θρησκευτικότητας στην Ελλάδα', στο Χρ. Βερναρδάκης-Ινστιτούτο VPRC. *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα-2001*. Αθήνα: 'Νέα Σόνορα'-Λιβάνη.
- Dawson, L. (1998). 'The Cultural Significance of New Religious Movements and Globalization: A Theoretical Prolegomenon', *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37 (4): 580-595.
- Driskell, R., E. Embry & L. Lyon (2008). 'Faith and Politics: The Influence of Religious Beliefs on Political Participation', *Social Science Quarterly*, 89 (2): 294-314.
- Fürstenberg, F. (1978). *Die Sozialstruktur der Bundesrepublik Deutschland. Ein soziologischer Überblick*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Giddens, A. (2001). *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Godesberger Programm 1959. Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. Bad Godesberg. http://www.spd.de/de/pdf/parteiprogramme/spd_godesbergerprogramm.pdf, 18.04.2010
- Καλβας, Σ. (2003). *Η άνοδος της χριστιανοδημοκρατίας στην Ευρώπη*. Αθήνα: Ποιότητα.
- Karvonen, L. & S. Kuhnle, επιμ. (2000). *Party Systems and Voter Alignments Revisited*, London and New York Routledge.
- Knutsen, O. (1988). 'The Impact of Structural and Ideological Party Cleavages in West European Democracies: A Comparative Empirical Analysis', *British Journal of Political Science*, 18 (3): 323-352.
- Knutsen, O. (2004). 'Religious Denomination and Party Choice in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study from Eight Countries, 1970-97', *International Political Science Review*, 25 (1): 97-128.
- Lipset, S.M (1960). *Political Man: The Social Bases of Politics*, Garden City, NY: Doubleday.
- Lipset, S.M. & St. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, New York: Free Press.
- Lucas, A. R. (2000). '*Das Kreuz mit dem Kreuz. Über den Zusammenhang von Konfessionszugehörigkeit, Kirchenbindung und Wahlverhalten bei Bundestagswahlen*', Magister Artium, Heidelberg.
- Neu, V. (2009). 'Bundestagswahl in Deutschland am 27. September 2009'. http://www.kas.de/wf/doc/kas_18443-544-1-30.pdf?091217164834, 20.04.2010
- Neu, V. (2005). 'Analyse der Bundestagswahl vom 18. September 2005'. http://www.kas.de/wf/doc/kas_7206-544-1-30.pdf, 19.04.2010

- Norris, P., & R. Inglehart (2005). *Sacred and Secular. Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Rohls, J. (1997). *Protestantische Theologie der Neuzeit*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Rosenblum, N. (2003). 'Religious Parties, Religious Political Identity, and the Cold Shoulder of Liberal Democratic Thought', *Ethical Theory and Moral Practice*, 6: 23-53.
- Wildenmann, R. (1998). *Η εκλογική έρευνα. Συμπεριφορά του εκλογικού σώματος και ανάλυση εκλογών*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.